

HECE

AYLIK EDEBIYAT DERGİSİ YIL: 7 SAYI: 77/78/79 MAYIS/HAZİRAN/TEMMUZ 2003

ELEŞTİRİ

özel sayısı

SELÇUK ÇIKLA

TÜRK EDEBİYATINDA 'ELEŞTİRİ' BAŞLIKLİ BAZI METİNLER HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Türk edebiyatında "tenkid" in bir tür olarak bulunmadığı veya çok az bulunduğu konusunda bugüne kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birinde Ahmet Hamdi Tanpınar Osmanlı döneminde "tenkit veya teknik dikkatlerin daha ziyade şiire ve bilhassa Arap ve Fars aruzunun çok evvelden teşekkül etmiş kaidelerine göre yapıldığını, hele nesre ait ve bilhassa kompozisyonu göz önünde tutan bir tenkidin hiç bulunmadığını"¹ ileri sürer ki bu değerlendirmeye hak vermemek mümkün görünmemektedir. Bir başka değerlendirmede de "eski edebiyatımızda tenkid, başlıbaşına bir tür olarak yoktur. Ancak, Thibaudet'nin 'şifahi tenkid' dediği şey; yani şair ve münekkidlerin 'şiir ve şair' hakkındaki sözlü yorumları, bu türün eski edebiyatımızdaki en canlı örnekleri sayılır."² denilmiştir.

Namık Kemal'e göre ise, ülkede terakkî fikrinin doğuşundan beri insanlık âleminin olgun hazinelerinden gıdalandığımız marifet cevherlerinden birisi de edebiyat olmuş, edebiyatımızda ise üç yeni tür meydana gelmiştir: Siyasî makaleler, roman ve tiyatro.³ Namık Kemal'in diğer bazı düşüncelerine bakılacak olursa o, tenkidi de yeni bir tür olarak kabul etmektedir. Gerçekten de Yeni Türk edebiyatı dönemine gelindiğinde artık tenkid batılı anlamda bir "tür" olarak edebiyat (ve daha sonra da diğer alanlarda) her sahanın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Söz gelişi Tanzimat edebiyatı, daha başlangıçta tenkid fikri üzerine kurulmuştur ve "Tanzimat edebiyatında tenkidin başlıca iki prensipten hareket ettiği görülür: Eskinin reddi, yeninin yaratılması..."⁴

Batılı anlamdaki tenkidin yeni bir tür olarak Türk edebiyatına Tanzimat'tan sonra girdiği bir vakıadır, ancak edebiyatımızda roman ve tiyatrodaki olduğu gibi tenkidle ilgili teorik ve teknik konuların tartışıldığı yazılar da uzun bir zaman dilimine yayılmış dağınık bir manzara görünümü arz etmektedir. Türk edebiyatında roman ve tiyatrodaki olduğu gibi batılı anlamdaki tenkid de, ilk uygulamalarından itibaren üzerinde zaman zaman ciddiyetle düşünülen bir tür olarak karşımızda durmaktadır.

Şinasi'den Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya, Ahmet Mithat'tan Rezaizade ve Hamit'e, Samipaşazade'den Nabizade Nazım'a, Beşir Fuad ve Muallim Naci'den Mizancı Murat'a, hatta Halit Ziya'ya kadar hemen bütün Tanzimat ve Servet-i Fünûncular çeşitli yazılarında tenkid türünün sınırları içine giren çeşitli fikirler serdetmişlerdir.⁵ Bu tür yazılar Servet-i Fünûn yıllarından sonra da devam etmiş ve bugün sayıları tespit edilene kadar çoğalmıştır. Yalnız biz bu yazımızda adında "eleştiri" veya "tenkid" kelimelerinin geçtiği yahut da içerik olarak az veya çok tenkidden bahseden yazılar hakkında değil, ağırlıklı olarak adı sadece "Eleştiri", "Tenkid" veya "İntikad" olan bazı makale ve kitaplar hakkındaki görüşlerimizi sunacak ve bu makalelerin birkaçını da metin olarak aktaracağız.

Eleştiri-Tenkid-İntikad

Osmanlıca'da, Türkçe "eleştiri" kelimesinin karşılıkları arasında yer alan dört kelimedenden hangisinin kullanılmasının daha doğru olacağı konusunda Tanzimat ve Ser-vet-i Fünûn yazarları tarafından farklı fikirler ileri sürülmüştür. Kimi yazarlar *tenkid*'i, kimileri de *intikad*'ı tercih etmişler, hepsi de *nakd* kökünden türemiş olan dört kelime içinde *tenkad* ve *tenakkud* kelimeleri ise pek tercih edilmemiştir.⁶

Edebiyatımıza yeni giren diğer türlerde olduğu gibi tenkidin de ne olup olmadığı üzerine kaleme alınan yazılara ilk zamanlar çok az rastlanmaktaydı. Roman, hikâye, tiyatro hakkında çoğu yazıda yer alan dağınık bilgi ve değerlendirmeler gibi tenkid için de ilk zamanlar dağınık bilgi ve yorumlar sunulmuştur bu yazılarda. 1860-1880 yılları arasında edebiyatın birçok meselesi hakkında yazılan binlerce yazı tenkid türünün sınırları içinde yer almıştır ancak bu yazılarda tenkidin ne olup olmadığı üzerine çoğunlukla birkaç cümle veya paragraftan fazla bir bilgi veya değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Bugüne kadar tenkidle ilgili yazılan ulaşabildiğimiz binlerce yazıda bu türün özellikleri, sınırları, gayesi, edebî türler içindeki yeri ve diğer türlerle ilişkisi gibi çeşitli konulara dolaylı veya dolaysız bir şekilde değinilmiştir, ancak bu tür hakkında daha birçok hayati konuda bilgi edinmek isteyen kişiler bu yazılara yöneldiklerinde hayal kırıklığına uğramaktan kendilerini alıkoyamazlar. Yukarıda da değinildiği gibi edebiyatımızda bugüne kadar tenkid konusunda kaleme alınmış, adında tenkid/eleştiri kelimeleri geçen binlerce yazının büyük bir kısmı bu türün bir veya birkaç yönüne kısır bir şekilde değinmiş ya da belli bir eseri/kişiyi eleştiren birer yazı olarak okur karşısına çıkmıştır. Bu nedenle "eleştiri" türünün ne olup olmadığı ve bu türün edebiyatımızdaki serüveni hakkında derinlemesine bir bilgi edinmek için çok dağınık olan kaynakların birçoğunun elde edilip değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu makalelere eleştiri konulu tezleri ve kitapları da eklersek çok ağır bir yükün altına girmek gerektiği ortaya çıkar. Ancak okur, bu binlerce eserin birçoğunun teori, ilke, felsefe, yöntem... açılarından tenkid hakkında kendisine hemen hiçbir şey katmayan yazılardan oluştuğunu anlamakta da gecikmez.

Yukarıda da değinildiği gibi bugüne kadar yazılanlar içinde, adında tenkid veya eleştiri kelimelerini taşıyan yazı veya kitaplardan çok azı bu tür hakkında derli toplu bilgiler vermekte veya değerlendirmeler sunmaktadır. Aşağıda görülen örneklerden ilk ikisi adı "İntikâd" olan kitabın içindeki tenkidle ilgili bölümlerin tamamını içermektedir. Muallim Naci ve Beşir Fuad'ın mektuplaşmalarından oluşan 101 sayfalık bu kitabın sadece birkaç sayfasında tenkid türüyle ilgili bilgi ve değerlendirmelerin sunulmuş olması ne demek istediğimizi açıkça ortaya koymaktadır.⁷ Üçüncü yazı ise II. Meşrutiyet döneminin muhalif, asi ve sıra dışı bir kişiliği olan Baha Tevfik'in bu tür hakkındaki değerlendirmelerini içermektedir.

1

Muallim Naci Efendi Hazretlerine

Her şey teşvik sayesinde terakkî eder. İkdâm ve gayreti teşvik, muhafaza ve tez-yîd eder. Medeniyet-i cedîdenin hemen zamanın murabbayıyla mebsutan mütenasib

denecek surette bir sür'at-i fevkalâde ile terakkî ve intişâr eylemesi yine o nisbette tezâyüd eden teşvîkin semeresidir.

İnsanların ef'âl ve harekâtınca teşvîkin tesir ve ehemmiyetini hâiz olan bir şey var ise o da «tenkîd»dir. Terakkiyât-ı cedîde bu iki kuvve-i müessirenin iştirâk ve hüsn-i isti'mâliyle hâsıl olur.

İnsanların hatasını tenkîd meydana kor, fikirlerindeki sakâmeti tenkîd tashîh eder, evhâm üzerine müesses olan hurâfâtı tenkîd tahrîb eder, dermeyân olunan fikirleri hadde-i tedkîkden geçirerek sevâbını kabul ve aksini red eden tenkîddir."⁸

2

Beşir Fuad Beyefendi'ye

".... İnsanlar daima teâtî-i efkâr ile iştigâl etmelidirler ki nâil-i terakkî olabilsinler. Zaten âlemde gördüğümüz her türlü terakkiyât hep bu sayede husûle gelmemiş midir?

Dediğiniz gibi hüsn-i isti'mâl edilmek şartıyla «tenkîd»in fevâid-i azîmesi nasıl inkâr olunabilir ki bunun ihmâli hâlinde hiçbir fikrin, hiçbir şeyin tashîh ve tahsînine lüzum görülmemek lâzım gelir? Hâlbuki insanların -birinci Adem'in zamân-ı zuhûrundan beri- hiçbir vakitte sehv ve hatâdan berî kalabildikleri yoktur, binâen aleyh tenkîde lüzum hiss olunmayacak bir devr-i ekmeliyyet beşeriyet âlemine uğramaya-çağı itikâdında bulunanlar muhtî addolunmazlar zannederim.

Burada sadeden hâriç birkaç söz söylemeye mecbûriyyet görüyorum: «Tenkîd» lafzı doğru olmadığından onun yerine «intikâd» denilmesi lüzûmu geçenlerde bazı Arabî âşinâyân tarafından gazetelerde dermeyân olunmuş ve galat demek olan böyle bir kelimenin terk-i isti'mâli tervîc edilmek istenilmiş idi.

Bu babdaki tetebbuum nâkıs ise de ikmâl edilecek olsa zannederim ki bu zâtların dedikleri, yani füsehâ-yı Arabın tenkîd dedikleri sâbit olur.

Halbuki Arabların bu lafzı kullanmalarından bizim de isti'mâl etmeğimiz lâzım gelir mi, burasını pek anlayamam.

Arablar kendi lügatlerinin vaz' ve kavâidine riâyette bizim kadar taassub göstermiyorlar. Bize ne oluyor? Bu âdeta mal sahibinin rızâsı olduğu hâlde dellalın râzı olmamasına benziyor.

...

Tenkîd kelimesi bizim lisanımıza intikâddan daha tatlı gelir. Maamâfih intikâdı da isti'mâl edip duruyoruz. Şimdi Arab bunu isti'mâl etmemiş; yahut isti'mâl etmiş diye kaldırıp atalım mı? Arab beğenmiyorsa biz beğeniyoruz."⁹

3

İntikâd*

-Bezmi Nusret Bey'e-

Müsaade ederseniz evvelâ sizi tenkîd** edeyim. Çünkü kavâid-şiken bir dimâğa, bana, tenkîd yazmak, bilhassa tenkîdin usûl ve kavâidi hakkında beyân-ı mütâlaa eylemek vazifesini tahmîl ettiniz ve tekrar ederek dediniz ki;

- Bilhassa usûl ve kavâidinü...

Halbuki bence tenkidin ne usûlü, ne de kâidesi vardır. Yahud o usûl ve kavâidi herkes kendisine göre tesis etmiştir.

Fakat siz şimdi dersiniz ki: - Herkesin kendine göre tesis ettiği o kavâid; ekseriyet beyninde müşterek olursa...

Ah, işte bu bir mugâlata, bir şaşkırtma, bir mantıktır. Fakat emin olunuz ki her mugâlata, her şaşkırtma, her mantık gibi bu da koftur, boştur. Ve hiçbir kıymeti hâiz değildir. Çünkü yaşayanların hepsi değil, yarısı değil, binde biri değil hatta milyonda biri bile düşünemez, düşünmesini bilmez. Düşünebilenler mutlaka sayılı olanlardır, onları herkes tanır, onlarla ictihâd olunur. Spensır böyle söylemiş, İbni Sînâ bu fikirde bulunmuş, Ten şöyle iddia etmiş ve ilh... denir.

Görülüyor ki düşünebilenler pek azdır, pek mahdûddur. Diğerleri, bütün beşeriyet câmid bir kütle gibi hep bu mütefekkirîn-i mahdûdenin efkârına râm olmuş, yahud bir papağan gibi hep onların sözlerini tekrar etmiştir.

Şurasını ilâve edeyim ki, bu cemâdât ve bilhassa bu papağanlar arasında birçok hekimler, birçok mütefekkirler, birçok muharrirler var. Fakat onlar birer kopyadır; hangisi biraz kazınsa altından başka bir sîmâ çıkar. Hem çoğunu kazımağa da hâcet yok, zaten kendileri itirâf ederler:

- Ten, fotoğraf bir sanattır, demiş ilh...

Anlaşıyor ki, bu dünyada «efkâr-ı müştereke» yoktur. Ehli olmayanlar tarafından «kabul edilmiş, doğru oldukları zannolunmuş!» fikirler vardır. Ve bana kalırsa bu kadar sahte iştirâk-i efkâr üzerine esâs vaz' olunarak tenkîd hakkında usûl ve kavâid ihdâs edilemez...

Siz yine itirâz etmek istersiniz; fakat etmeyiniz ve biliniz ki hakîkî âlimler; mutlaka efkâr-ı hâzıraya zıd bir surette düşünenler ve bu düşüncelerine râm olacak büyük bir kütle-i beşer tedârik etmek için lâzım geldiği gibi söz söylemeğe -ister misiniz daha ifşâ edeyim: Hîle ve kurnazlığa- muktedir olanlardır.

Çünkü şimdiye kadar hiçbir hekim, hiçbir feylosof, hatta hiçbir âlim ve mütefennin geçmemiştir ki, söylediği sözler, keşf ettiği hakikatler (!) red ve cerh edilmemiş olsun! O hâlde hâl-i hâzır mütefekkirîninin de böyle bir neticeye vâsıl olmayacağını, onların ebediyyen muhâfaza-i mevki' eyleyeceklerini nasıl iddia edebiliriz?

Zannederim ki, bir mekteb-i idâdî şâkirdi bile böyle bir düşünceye mâlik olmağa utanır. Yani bütün ilimler, bütün fenler, tefekkürât-ı felsefiyye; zemin ve zamana göre uydurulmuş indî fikirler, nazariyelerdir, nisbî ve muvakkat hakikatlerdir.

Meselâ: Bir zamanlar Dekart gelmiş, kainatta mevcûd-ı mütehayyiz, mevcûd-ı müdrik nâmıyla iki nev' cevher vardır, bunlar tamamıyla yekdiğerinden ayrıdır; birisi hareketi, diğeri tefekkürü icâb ettirir, demiş. Sonra bunları yekdiğeri üzerine icrâ-yı te'sîr ettirebilmek için yeni bir kulp bulamamış, «Bunlardan başka bir de mevcûd-ı zî-ilm vardır ki, hâssa-i mümeyyizesi nâmütenâhî olmaktır.» kaziye(!)sini uydurmuş. Bu esâs üzerine binâ ettiği, zamanının tek mil tefekkürâtına mugâyir mesleği yüzünden şiddetle iştihâr etmiş? Acaba bu fikir o zamana kadar ma'lûm değil mi

imiş? Bilakis ma'lûm imiş, lâkin kimse onu Dekart kadar mahâretle ve efkâr-ı umûmiyeye zıd bir şekilde sokarak söylememiş!..

Bir müddet sonra Kuzen gelmiş, aynı esâsı, olduğu gibi almış, «tamamıyla» başka bir tarza sokmaktan tehâşî ederek tekrar etmiş.. Netice efkâr-ı umûmiyeden uzaklaşabildiği kadar şöhret, sonra sükût!... Diğer taraftan Alman hekimi Leibniç; Dekart'ın mevcûd-ı zî-ilmini kabul etmeyerek bir «âheng-i mukadder» safsatası îcâd etmiş, «vâkîâ mevcûd-ı mütehayyizle, mevcûd-ı müdrik, kaba Türkçesi rûh ile cisim beyninde hiçbir münâsebet yoktur. Lâkin başka bir mevcûd da yoktur. Aralarında görülen münâsebet bir te'sîr netîcesiyle değil, belki yine beynlerindeki muvâzenetten ve âheng-i mukadderden neş'et eder.» demiş..

İşte bir hatâ daha ki evvelkini yarı yolda bırakır, lâkin onun aynı değil, gayrı, zıddı... Ve Leibniç bunu zamanının kudret-i idrâkine göre ifâde etmesini bilmiştir. İnkâr olunamaz ki, bugün Viktor Kuzen'den ziyâde yaşıyor.

Son zamanlarda bir de «vahdet-i vücûd» meselesi var. Avrupa'nın en son hekimleri bunu iddia ediyorlar. O kadar iddia ediyorlar ki, iştihâr etmelerinden korkular. Hâlbuki bu nedir? Üç bin sene evvel vaz' edilmiş bir fikir, «sadece bir fikir».. Hatta bir zamanlar İspinoza tarafından tamir edilmek istendikçe yıkılmış bir faraziyedir. Zannederim ki memleketimizde bu fikrin bir nâm-ı mahsûs altında toplanmış tarihî birçok sâlikleri de var.

Ve ümîd olunur ki, birkaç sene sonra, bütün vukûf-ı beşerî bu fikri ihâta edecek. Bu da bir hakikat, muvakkat, fakat -efkâr-ı umûmiyede yeni bir cereyân husûle getirebilecek sûrette- iddia eden bahtiyar için bâis-i iştihâr bir hakikat olacaktır. Çünkü yirminci asır, hakâyıkın da modaya tabi' olduğunu bize isbât ediyor!..

* * *

Bu mutâlaât gösteriyor ki, ulûm ve fûnûn ve felsefede kâbil-i istinâd bir hakikat, binâenaleyh bir kânûn-ı tenkîd yoktur.

Edebiyata ve âsâr-ı sanata gelince: Burada, bu bahis üzerinde emin hatvelerle yürüyebilmek için meseleye tâ esâsından girişmek ve sanatı ihdâs eden kuvvetimizin ne olduğunu anlamak lâzımdır.

Hepimizin dediği gibi «Edebiyat hislerimizin oyuncağıdır» demek süslü bir cümleden başka bir şey olmadığı gibi «hissiyât» ünvanı altında az doğru, az ciddî ve diğer efkârdan ayrı bir mecmua-i tefekkürât farz etmek de doğru değildir. Muhârebe-lerde efrâdı teşci' için söylenen gazeller vesâire nazar-ı dikkate alınmaz da; hakîkî sanattan hakîkî edebiyattan bahsedilmek istenilir ise, bu hususta en esâslı kuvvetimizin «hayâl ve muhayyile» olduğunda şüphe edilmez. Hâlbuki insanlar, ilk insan şekline girdikleri ve az çok laf etmeğe başladıkları zaman ne hayâl ve ne de muhayyile vardı. Bu kuvvet, muhayyile; âlâm-ı hayâtın, mihen-i maişetin ve bilhassa tefekkürât-ı atiyenin dimağları az çok ezdiği, telâffif ve merâkiz-i dimâgiyeyi yerlerinden oynatarak birbirine karıştırdığı zaman vücûd bulmuş; âtî fikriyle, hâfızanın iyi veyahud fena birtakım mündericâtı karıştığı zaman husûle gelmiştir.

Yarını düşünürken, ya bir fırtına, müthiş bir hücum-ı sabbağ tahayyülüyle kork-

mağa, yahud güneşli bir hava, sakin bir deniz, mebzûl bir av tahayyülüyle sevinmeğe başlayan ilk insanlar bilâhare bu tahayyülâtı daha ileri götürecek türlü türlü hül-yalarla tesellî-i nefse çalışmışlar, yavaş yavaş türküler, şarkılar, beyitler, gazeller söylemişler ve mürûr-ı zamanla, bundan edebiyat ve sanat doğmuştur.

Muhayyilemiz nasıl bir hâlet-i maraziye ise ondan doğan edebiyat da, sanat da öyle marazî bir hâldir. Bu husûsdaki terakkîde; hâlet-i maraziye-i dimâğiyemizin terakkisine vabestedir. O hâlde bir şâir ne kadar marîz ise o kadar sanatkârdır.

Ve herkesin marazını ölçmek için bir mikyâs-ı tenkîd vaz' edilemez.

* * *

O hâlde tenkîd nedir?

Ulûm ve fûnûna âid olduğu zaman makale, fakat imtiyazlı bir makale; edebiyata, sanata âid olduğu zaman ekseriyet küçük hikâyeye, fakat imtiyazlı bir küçük hikâyedir. Bir tenkîdle bir hayât kazanılır, bir tenkîdle iştihâr olunur, bir tenkîdle o kadar mü-him hâdisât-ı edebiye husûle getirilir ki, bir roman, bir piyes, hatta yirmi senelik sa'y-i edebî bunu yapamaz.

Fakat her kıymetli şey gibi, îcâb ettiği tarzda yapılmış tenkîdât da pek müşkil, pek bahâlî, pek nâdir.

Tenkîd yalnız bir şey için yapılır: Şöhret! Fakat, farazâ on senelik bir netîce-i sa'yi çürüterek onu istihsâl edebilmek için şüphesiz pek büyük maharet ister...

Gayr-i şahsî sanat olamadığı gibi, gayr-i şahsî tenkîd de olamaz. Çünkü her tenkîd mutlaka bir şahıs tarafından yapılır ve o şahsa mensûb olur.

Efkâr-ı umûmiyeye göre tenkîd; biraz zekileri aldatamayan hîleli bir sözdür. Çünkü efkâr-ı umûmiyeyi ta'yîn ve takdîr eden de yine kendi şahsiyetimizdir. Burada son bir suâl hâtıra gelir. Yukarıdan beri tenkîd için kâide mevcûd olmadığı iddia ediliyordu. O hâlde münekkîdînin bu hususta birçok kavânîn iddia etmeleri abes olmaz mı?

Hayır, çünkü tenkîd için mutlaka kânûn ve mikyâs olmadığını iddia etmek münekkîd için bir hîle-i muvaffakiyettir. Kazanmak için her şey meşrû' olduğu gibi -neticede muvaffak olunabildiği takdirde- bu hîle de meşrû' ve şâyân-ı takdîr addedilir. Lâkin muvaffak olunamazsa her şey sâhibi içindir: Hilekârlık, âdîlik hatta budalalık bile!...

* * *

O hâlde bu kavânîn nedir? İşte şimdi de bunlardan bahs etmek istiyorum. Lâkin zannetmeyiniz ki, ekser gençlerimizin yaptığı gibi Fransa'nın dâimâ iki isimli ve mutlakâ «esse...» kelimesiyle başlayan üç buçuk yahud beş franklık kitaplarının birinden sahîfe sahîfe, hem de yüzde sekseni yanlış olmak üzere tercümeler yapacağım... Hayır, ben yalnız kendi düşündüklerimi, kendi tecârüb-i şahsiyemin netâyicini söylemek istiyorum.

Canınız sıkılmazsa dinleyin:

1- Bu dünyada «sır» denilen şeyi îcâd edenler nasıl ma'sûm ve şâyân-ı merhamet kimselerse, «Her laf söylenmez» kâide-i acz-i beyânına riâyet edenler de öyle serser ve zavallılardır. Bence ne sır, ne de söylenemez laf vardır, her şey âşikâr, her söz kâbil-i ifşâdır. Yalnız evvelkisini anlamanın, ikincisini anlatmanın kurnazlığını bilmeli!..

2- Her fikrin müteaddid ve mütenevvi' ifâdeleri olur. Ve söz yalnız bir türlü değil, birçok türlü söylenebilir.

3- «Hakikat-i mutlaka» terkîbi saçma olduğu gibi «hiss-i mutlak» sözü de bîma'nâdir. En güzel şeyleri en çirkinlerinden ayrılan kavâid mutlaka hayâl, mutlaka «nokta-i nazar»dır. Binâenaleyh her şey çürütülebilir.

4- Tenkîd ancak batırmak için yapılır. Ve kendisinden beklenen şey mutlaka bir şöhret-i şahsiyye teminidir.

* * *

Bunları uzatalım ve açalım: Temin-i şöhretin en kolayı, en emin tarîki efkâr-ı hâzıraya zıd bir vaziyet-i kelâmîye ahzı olduğunu öğrendikten sonra herhangi bir eserin iyiliğinden, güzelliğinden, kıymetinden bahs etmek; bir şi'ire, bir hikâyeye, bir romana, bir piyese taraftar olmak hayât-ı ilmiye ve edebiyede ebedî bir hezimete, miskin bir şöhretsizliğe hazırlanmaktan, daha doğrusu ma'nen ölmekten başka hiçbir şey değildir.

İlk tenkîdin nasıl ve ne fikirle yapıldığını, ne gibi neticeler hâsıl ettiğini düşünürsek bu hususta daha kat'î bir fikir elde edebiliriz.

İyi yazılmış bir eser için «iyi» demek hiç lüzumsuz, hatta sanat nokta-i nazarından fâidesiz ve muzırdır. Meseleye daha ziyade nüfûz olunursa burada tuhaf bir riya da nazar-ı dikkati celb eder. Hem her şeyden sarf-ı nazar, doğrusu, bana «Şu eseriniz pek güzel!» deseler aynı riyaya mazhar olamayan diğer eserlerimin hüsrânını düşünerek müteessir olur ve o riyakar münekkide, o meziyyetsiz meddâha hiddetlenirdim.

Binâenaleyh tenkîd, her şeyin hem iyisini, hem de fenasını ayırmak, seçmektir; sözü asla bir hakikat olamaz, belki bir hile, bir eseri kolayca çürütmek için bazen müracaat edilebilecek bir vasıta olur. Ve vurulacak darbenin tamâmî-i te'sîrini hâsıl edebilmek için meşru', makbûl addolunması iktizâ eder.

Arkadaşlarımdan bir zat vardır ki daima nâkıs düşünür. Fakat bazen o noksanlarıyla beraber o kadar iyi şeyler söyler ki hayret etmemek mümkün olamaz. Kendisine bu fikrimi anlattığım zaman biraz gülerek dedi ki:

- Azizim, bence her eser bir kadındır. Ve tenkîd edilecek bir eseri baştan biraz medh etmek tıpkı bir kadını «Oh, sen ne kadar güzelsin, biraz göğsünü açmaz mısın?» teraneleriyle soymağa, çıplak bir hâle getirmeğe benzer, bu suretle tekâmül nekâis-i hüsnü meydana çıkacağı gibi vurulacak kama darbesine de iyi bir zemin hazırlanmış ve kalbin yeri daha kolay ve daha emin bir surette ta'yîn edilmiş olur.

* * *

Münekkidler için öyle bir üslûb, öyle tannân ve muhteşem bir ifade lazımdır ki, mutlaka kârii meftun etsin, çünkü câzib ve seyyâl bir üslûbun sihr-i te'sîrine kapılmayacak pek az insan vardır. Her hakikat; kavî oldukça uzun müddet için bir iğfâl olduğu gibi, tenkîd de -ma'nâ-yı tâmmiyle- bir iğfâlden başka bir şey değildir. Binâenaleyh her şeyde olduğu gibi tenkîdde de serd edilen efkârı kârie kabûl ettirmek için evvela onun muvâzene-i akliyesini bozmalı, bir nev'i manyetizma yapmalıdır. Bunun için de en birinci tarîk üslûb ve ondaki câzibedir.

Tenkîde mutlaka efkâr-ı umumiyyede yer tutan bazı şeyleri devirmekle girişmeli

ve gayr-i mahsûs bir istihzâ ile eserin öyle bir noktasına darbeyi indirmelidir ki kâri' bizzat hükmünü vermeğe mecbûr olsun ve daha son satırları okumadan sâhib-i eserden nefret ettiği kadar münekkîd için bir hürmet ve muhabbet hâsıl eylesin!.. Asıl dikkat olunacak cihet burasıdır.

Artık son satırları nasıl idare etmek lazım geldiğini anlarsınız değil mi?..

Bu satırlarda: «Muharririn elini sıkırım.», «Kendisini tebrik ederim.» gibi beylik tabirlerin ne kadar soğuk ve mâni'-i muzafferiyet olduğunu söylemeyeceğim. Fakat ilave edeceğim ki en büyük ve istihzâ-âlûd darbeyi bu son sözlere gizlemek kadar muvaffakiyetli bir usûl tasavvur olunamaz.

* * *

Hâsılı tenkîd denilen bu yazılarla her şey söylenir, her şeye muvaffak olunabilir, yalnız söylemesini bilmelidir.

Galibiyetin telakkîye tâbi' olduğunu bilenler tenkîdlerinde asla mahviyyete, mahcubiyete, daha doğrusu ma'sumiyet ve riya isti'mâline mecbur olmazlar. Âlem-i tahrîre, zemîn-i matbûâta çıkarılan her eser şüphesiz sahibi tarafından beğenilmiştir. Artık düne gelinceye kadar âdâb-ı tahrîrden addolunan, fakat hakîkatte derin bir yalancılık ve riyadan başka bir şey olmayan «her ne kadar killet-i bezâ'am bu gibi mühâm âsârı tedkîka kâfi değilse de», «zann-ı âcizâneme kalırsa», «fıkr-i kâsırânemce» gibi sözler, hatta «filan müellifin bu husustaki efkârı» tarzındaki müsteşhidât-ı zelifâne asla bir tenkîdde yer bulmamalıdır. Mağlûb olmak için en büyük sebepleri bunlar teşkil eder. Bu tarzda yazılmış tenkîdler kâri'in nezdinde pek zayıf telakki olunacağı cihetle gerek tenkîd olunan eserin müellifi ve gerek bir diğeri tarafından vâki' olacak en küçük bir itiraz münekkîdin tamamıyla sükûtunu intâc edebilir.

* * *

Efkâr-ı umumiye, -biraz evvel de bahs etmiştim- cereyân-ı efkâr ve şâire gibi terkipler hep birer hiledir. Öyle birer hile ki henüz kimsenin isti'mâl edemediği bir tarzda olunursa kazanılır. Değilse fena....

Bence münekkîdler her hâlde zeki ve kurnaz olmalıdır. Ve bir kurnaz için hiçbir şeyde müşkilât yoktur. Batırılması icab eden müellifi çok yeniyse zirzoplukla, manasızlıkla ithâm edersiniz, çok eskiyse hâbîdelikle, geri kalmış olmakla...

Şiirde vezin ve manaya ehemmiyet vermeyen bir şairi bî-kaydî-i kavâid-şikenlikle lekelerken asla bu gibi hatalara düşmeyen asabî bir ruh için de usûl-perest, esîr-i kavâid gibi ta'bîrât-ı istihzâiyeye icâd olunur.

Daima sanat terennüm edenler acı bir tebessümle bunun bir nev'i sersemlik ve maraz olduğunu ihtâr ettiğiniz zaman unutmayınız ki şiir ve sanatı sevmeyenleri de behîmiyetle, hissizlikle alçaltmak iktizâ eder.

Bilhassa daima hakikatten bahs edenlere katiyyen anlatmalıdır ki bu dünyada s-bit ve ebedî hiçbir şey yoktur. Her şey nisbîdir, muvakkattir.

Daima tebdîl-i fikr etmeyenler, tekâmülünden mahrum birtakım zavallılardır. Çünkü terakkî tahavvül ile husule gelir. Ve sebât-ı tahavvüle mani' olacağı cihetle bi'netice terakkiye de mani'dir. İşte **kavânîn-i intikâd!**..

Zannederim ki hâlâ kendimizi aldatmaktan ve daha evvel yaşadıkları cihetle bize nisbeten kat kat câhil olan ecdâdımızın birçok yanlış telakkilerine, hatalı fikirlerine râm olmakta devam etmeyiz.

Türk Edebiyatında Adı Tek Bir Sözcükten Oluşan Eleştiri Konulu Metinler

Kitaplar

Cengiz Gündoğdu, *Eleştiri*, Süreç Yayınları, 1. bs., İstanbul 1987, 192 s.; İnsanal Yayınları, 2. bs, İstanbul 1994, 136 s.

Muallim Naci [Ömer Hulûsi]-Beşir Fuad, *İntikad*, İstanbul 1304/1887 Mahmud Bey Matbaası, Kitabcı Arakel, 101 s.

Sadık Albayrak, *Eleştiri (İnsan Arayışı)*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 1992.

Makaleler

"Tenkid", çev. Gül Celkan, *Yeni Divan*, 1 (2), Haziran 1980, 8-10.

"Tenkid", *Ülker*, S. 2, Ekim 1936, 15-17.

Baha Tevfik, "İntikâd", *Teceddüd-i İlmî ve Edebî*, Dersaadet Kütüphanesi, İstanbul, ts., 134-150.

Beşir Akınel, "Tenkid", *Nesil*, C. 2, S. 11, Ağustos 1978, 44-45.

Burhanettin Batuman, "Tenkid", *Yeni İstanbul*, 3, (866), 18.04.1952, 2.

İlhan Akman, "Tenkit", *Tiyatro*, (31), Ocak 1950, 10-11.

M. Naci Bostancı, "Eleştiri", *Polemik*, S. 7, Aralık 1992, 16-18.

Mehmet Akif Ersoy, "İntikad", *Pınar*, C. 6, S. 72, Aralık 1977, 44-45.

Metin Karadağ, "Eleştiri", *Kuram-Yöntem Bağlamında Yazılı Sözlü Anlatım*, Ürün Yay., Ankara 2001, 239-264.

Murathan Mungan, "Eleştiri", *Meskalin 60 Draje*, Metis Yay., İstanbul 2002, 173-176.

Nazım Hikmet Polat, "Tenkit", *Kültür ve Sanat*, S. 27, Haziran 1983, 24-26.

Oya Adalı, "Eleştiri", *Anlamak ve Anlatmak*, Pan Yayınları, İstanbul 2003, 328-335.

Öğüt, Metin, "Eleştiri", *Orkestra*, 19 (176), Nisan 1988, 24-27.

Samim Kocagöz, "Eleştiri", *Türk Dili*, 25 (244), Ocak 1972, 266-268.

Silvio Zara, "Eleştiri", *Mason Dergisi*, 29 (38-39), Ocak-Nisan 1981, 50-52.

Suphi Nuri, "Tenkit", *Bütün*, S. 3, 01.05.1934, 38-39.

Şahap Sıtkı İltar, "Tenkid", *Akın*, 1 (338), 05.08.1952, 2.

Şahap Sıtkı İltar, "Tenkid", *Seçilmiş Hikâyeler*, C. 7, S. 7, Ağustos 1952, 22-23.

Şerif Hulusi, "Tenkit", *Kültür Haftası*, S. 12, 01.04.1936, 235-237.

Sürelî Yayınlar

İntikad (Yayın: İstanbul, Abdü'r-rezzak, 1910-)

Tenkid, İstanbul, 1326, Bezmi Nusret (Kaygusuz)

Tenkid, İstanbul, 1949, Rauf Tanir

Tenkid, Ankara, 1984, Halil Gökçöz

Eleştiri, İstanbul, 1979-1980, 18 Sayı, Aylık, Cemil Dinçbilek, A. Hikmet Altınkaynak

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, s. 298.
 2 A. Fuat Bilkan, "Divan Edebiyatında Tenkid", **Millî Kültür**, S. 54, Eylül 1986, s. 10. Divan edebiyatında doğrudan veya dolaylı olarak yer alan tenkid türünün başlıca kaynakları hakkında bk. A. Fuat Bilkan, **agm**, s. 11.

³ Namık Kemal, **Mukaddime-i Celâl**, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1305, s. 3, 16.

⁴ Bilge Ercilasun, **Serveti Fünûn Devrinde Tenkid**, MEB Yay., İstanbul 1994, s. 35.

⁵ Bu konuda bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 297-300.

⁶ Bk. Dursun Ali Tökel, "Muallim Naci-Recâizâde Mahmud Ekrem Tartışmaları Zâviyesinden Tanzimat'ta Tenkit Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 11, Ekim 1998, s. 237-239; ayrıca bk. Bilge Ercilasun, **Serveti Fünûn Devrinde Tenkid**, s. 10.

⁷ Millî Kütüphane kataloglarında ve yine Millî Kütüphane'nin özel bir kuruluşa hazırlattığı Eski Harfli Türkçe Basma Eserler CD'sinde künyesi "Kemal Reşid-Abdülhak Hâmit [Tarhan]-Süleyman Nâzif, **Tenkid**, Kader Matbaası, İstanbul 1917, 48 s." olarak verilen eserin doğru künyesinin "Kemal Reşid, **Abdülhak Hâmit-Süleyman Nazif (Tenkid)**, Kader Matbaası, İstanbul 1917, 52 s." olduğu anlaşılmaktadır. Bundan şu iki sonuca ulaşmak mümkündür: 1. Cumhuriyetten önce yazılmış ve adında sadece "intikad" veya "tenkid" sözlerini taşıyan tek kitap vardır: Beşir Fuad-Muallim Naci, **İntikad**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1304, 101 s. 2. Adının "Tenkid" olduğu söylenen kitapta yazar Kemal Reşid, Abdülhak Hamit ve Süleyman Nazif'in karakteri ve sanatıyla ilgili olarak methodici yönde görüşlerini aktarmaktadır. Bu nedenle eser tenkidle doğrudan bile ilgili değildir.

⁸ Beşir Fuad, "Muallim Naci Efendi Hazretlerine", **İntikad**, s. 13-14.

⁹ Beşir Fuad, **agm**, s. 20-22.

* Baha Tevfik, "İntikâd", **Teceddüd-i İlmî ve Edebî**, Dersâdet Kütüphânesi, İstanbul, ts., s. 134-150. Baha Tevfik'in bu yazısı daha önceden Bezmi Nusret Kaygusuz'un çıkardığı *Tenkid* adlı dergide yayımlanmıştır: "İntikad", **Tenkid**, nr. 1, 22 Mart 1326/4 Nisan 1910, s. 1-4; nr. 2, 10 Nisan 1326/23 Nisan 1910, s. 3-6.

** Tenkid mi, intikâd mı?... Bunun münakaşası Muallim Naci merhûma ve taraftarlarına âid bir haktır!